

Bertil Olin

1933. I 1977. – NEKI PROBLEMI EKSPANZIVNE POLITIKE U SLUČAJEVIMA NEURAVNOTEŽENIH DOMAĆIH I MEĐUNARODNIH EKONOMSKIH ODNOSA

Predavanje na dodeli Nobelove nagrade, 8. decembar 1977.

I. UVOD

Ekonomska istorija u poslednjih pedeset godina predočava nam dva slučaja ozbiljnih međunarodnih depresija u zemljama koje su suštinski usmerene ka tržišnoj ekonomiji: u prvoj polovini tridesetih, odnosno sredinom sedamdesetih godina XX veka. Uz izvesna pojednostavljenja, moglo bi se reći da je u prvom slučaju oporavak započeo nakon nekoliko godina, bez pomoći potpuno svesno vođene ekspanzivne politike. Do prilagođavanja vrednosti valuta na međunarodnim tržištima došlo je u severnoj Evropi i pojedinim britanskim dominionima 1931. godine. Isto se desilo skoro dve godine kasnije u Sjedinjenim Državama, a 1936. i u južnoj Evropi. Sedamdesetih godina XX veka, pak, mere unutrašnje ekspanzivne politike¹ bile su brojne i sa dalekosežnim posledicama u skoro svim industrijskim zemljama, osim u onima sa lošim platnim bilansima. Te mere pratile su brojne promene deviznih kurseva u skladu sa nivoima relativnih troškova. Ipak, oporavak koji je započeo 1975. i 1976. nije bio mnogo ubedljiviji – možda malo sporiji i neodlučniji nego u prethodnom slučaju – uprkos ozbiljnijem slomu velikih delova bankarskog sistema tridesetih. Na prvi pogled ove činjenice ne idu u prilog ekspanzivnoj politici zasnovanoj na makroekonomskoj teoriji tridesetih, uglavnom onoj na Kembridžu i u Stokholmu.² Međutim, neophodan je detaljniji pristup i poređenje.

Zbog ograničenog vremena koje imam na raspolaganju za ovo predavanje moram odmah da pređem na analizu problema, a usput ću iznositi pojedine činjenice. Dozvolite mi i da istaknem da pod pojmom „ekspanzija” podrazume-

1 Činjenica da se ekspanzivna politika 1976-77. pokazala nedovoljnom za dostizanje željenog ekonomskog razvoja ne znači da je takvu politiku opravdano nazvati „restriktivnom”.

2 Slične ideje imali su u to vreme i australijski ekonomisti, mada uz manju podršku bazične teorije.

vam *porast bruto nacionalnog proizvoda* izražen u novcu (BNP), a da pod „kontrakcijom” podrazumevam suprotno. U pojedinim primerima biće jasno da mislim na *neto* prinos, koji ne uzima u obzir depresijaciju.

II. KEJNZIJANSKI I STOKHOLMSKI MODELI EKSPANZIJE PROIZVODNJE I ZAPOSLENOSTI

Među teorijama koje pokušavaju da objasne promene zaposlenosti, a koje mogu biti od značaja za poređenje problema oporavka tridesetih i sedamdesetih godina, ne mogu da prenebregnem Kejnzove ideje o ravnoteži u uslovima nedovoljne zaposlenosti. Kejnz je isticao da bi, ukoliko postoji određena sklonost ka potrošnji, porast obima investicija rezultirao porastom nacionalnog dohotka sve dok on ne dostigne onaj nivo na kojem će ljudi hteti da štede iznos koji je jednak investicijama. Ta promena nacionalnog dohotka predstavlja promenljivu koja mora da dostigne veličinu kompatibilnu s jednakošću između štednje i investicija. Ovaj zaključak je važan. Ukoliko se obim investicija poveća, obim zaposlenosti povećavao bi se još više.

Ovo je skraćeni oblik rezonovanja koji predstavlja i deo teorije koju je tzv. Stokholmska škola izgradila na osnovama Vikselovog (Wicksell) kumulativnog procesa. Ali, švedska teorija uzela je u obzir i indirektni i endogeni porast investicija koji bi bio posledica ekspanzije nacionalnog dohotka. A te sekundarne investicije izazvale bi dalji porast dohotka i štednje. Nadalje, u paralelnom radu koji se odvijao u Stokholmu, dok su Kejnz i njegovi učenici radili na Kembridžu, pokušali smo da predstavimo konkretnu sliku reakcija štednje poslovnih preduzeća i državne blagajne, a ne samo pojedinaca, čime smo realnije predstavili sklonost ka štednji koju sam ja po pravilu nazivao „namerom da se štedi”.³ Pokušao sam i da skrenem pažnju na brzinu reagovanja između promena cena i dohotka kod različitih grupa ljudi u procesima ekspanzije i kontrakcije, kako bih saznao više o efektima koji će zavisiti od redosleda događaja. Velike zalihe robe, npr. žita, podstaći će pad cena u slučaju smanjene tražnje. To bi smanjilo prihode farmera i trgovaca i obim njihove kupovine drugih dobara mnogo brže nego što bi se smanjio trošak kupovine hleba. Potrošači bi sporo štedeli novac na jeftinijem hlebu i povećali bi obim svojih drugih kupovina. Ovaj proces zabeležen je 1929. i negativno je uticao na ukupnu tražnju.

Nadalje, fleksibilnost cena i nadnica i njihov međusobni odnos uticali bi na generisanje profita koji bi imao važnu ulogu u procesu ekspanzije. Sve je ovo bilo

³ Vidi „Monetary Policy, Public Works, Subsidies and Tariffs as Remedies for Unemployment”, (1934). Izvanredan prikaz naučne debate o Kejnzovoj teoriji nalazi se u radu „On Keynesian Economics and the Economics of Keynes” autora Axel-a Leijonhufvud-a (1968).

značajno za proučavanje efekata politika koje imaju za cilj povećanu zaposlenost i proizvodnju, uz tek neznatnu inflaciju.

Da li bi povećanje investicija moglo da dovede do porasta cena, npr. kroz pritiske da se povećaju nadnice, pre nego do porasta obima proizvodnje? Kejnsov odgovor na ovo pitanje uglavnom je odričan. Nasuprot mnogim ranijim pretpostavkama, on je po pravilu pretpostavljao da je, u slučajevima kad je neiskorišćena radna snaga velika, fleksibilnost *kretanja* nadnica nagore veoma mala. Smatralo se da je cenovna fleksibilnost na početku oporavka malo veća, ali još uvek prilično niska. Dakle, porast agregatne tražnje na početku faze oporavka izazvao bi povećanje proizvodnje i zaposlenosti. Skoro da ne bi došlo do opšteg rasta nadnica, već samo do manjeg povećanja cena. Profit bi se povećao, a investicije bi mogle dalje da se stimulišu, mada to nije ugrađeno u Kejnsov osnovni model ravnoteže.

Proces izložen u Stokholmu nije se mnogo razlikovao, mada je poklonjeno više pažnje i reakcijama investicija i karakteru očekivanja u pogledu budućih cena sirovina i finalnih dobara. Ali, između kejnzijanske grupe i mladih stokholmskih ekonomista postojala je potpuna saglasnost da će javne investicije koje se finansiraju kreditiranjem – tako što krediti poslovnim preduzećima ne bi bili smanjeni već povećani, ukoliko je to neophodno – dovesti do porasta proizvodnje i zaposlenosti bez nužno velike inflacije, sve dotle dok je uposlen višak kapaciteta.

Nažalost, konzervativizam britanske administracije i velika sindikalna previranja u Švedskoj od početka aprila 1933. do februara 1934. onemogućili su obimniji eksperiment sve do doba kad je oporavak već uveliko bio u toku iz drugih razloga. Osim toga, smanjenja opštinskih rashoda u Švedskoj 1934. uveliko su poništila ekspanzivni efekat sve većih investicija koje je finansirala država.

Opsežniji eksperiment izveden je u Nemačkoj nakon 1933. godine pod vođstvom dr Šahta (Schacht) i uz pomoć obimnog finansiranja od strane centralne banke. Rezultat je bio veliki porast zaposlenosti koji je nastavljen nekoliko narednih godina bez velike inflacije. Administracija je nadzirala poraste nadnica i uz pomoć opsežnih mera racionisanja oslabila cenovne sile.

SEDAMDESETE

Upoređiću ova iskustva sa onim što se dešavalo *sedamdesetih*, zanemarujući poraste i padove cena pojedinih sirovina. U periodu između 1975. i 1977. u većini industrijskih zemalja vođena je ekspanzivna finansijska politika u uslovima opštih očekivanja da će cenovna inflacija i ubuduće biti snažna. Zahtevi za povećanjem nadnica i nivoi nadnica početkom decenije znatno su povećani, cene nafte iznenada su prilično porasle krajem 1973. godine. Cene su manje-više bile u skladu s porastom nadnica po jedinici outputa i rastućim cenama nafte i

pojedinih sirovina. Proizvodnja je varirala s poslovnim ciklusom, mada u pojedinim zemljama samo uz neznatno rastući trend – slabiji nego šezdesetih. U nekim zemljama poput Švedske nivoi troškova bili su previsoki, zahvaljujući apresijaciji krune i znatno povećanim nadnicama. Zato je trgovinski bilans od 1975. slabio, a zaposlenost se smanjivala. U nekoliko drugih zemalja, oporavak je stidljivo započeo 1975., da bi naredne godine došlo do zastoja, sve dok ponovo nije zabeležen izvestan porast proizvodnje. Sve to vreme nezaposlenost je ostala na visokom nivou, a cene i troškovi života ipak su rasli, mada smanjenim intenzitetom.

Očigledno je da je moguće pronaći neka suštinska objašnjenja ovakvog nepovoljnog razvoja događaja u uslovima značajnog uzlaznog kretanja nadnica, u neuravnoteženim deviznim odnosima i u opštim očekivanjima nastavljanja troškovne inflacije, tokom perioda ekspanzivnih politika finansiranja u većini zemalja i ekspanzivnim kreditnim politikama u njih nekoliko, putem niskih nivoa *realnih* kamatnih stopa, pod uticajem inflacije koja je smanjila vrednost dugova.

Rane teorije iz tridesetih zasnivale su se na pretpostavkama o niskoj fleksibilnosti nadnica i umerenim cenovnim očekivanjima. U to vreme to je bilo realno, ali nije imalo dodirnih tačaka sa stvarnošću sedamdesetih. Time se objašnjava zašto tzv. Filipsova kriva više nije relevantna, kao što je profesor Milton Friedman objasnio u svom izvanrednom izlaganju na dodeli Nobelove nagrade. Profesor Friedman je istakao razliku između inflacije koja je očekivana – poput one iz sedamdesetih - s jedne strane, i one koja se ne predviđa prilikom proračuna budućeg profita preduzeća. Trebalo je da prođe dosta vremena pre nego što je opšte priznanje ove činjenice dobilo zasluženo mesto u debati o politici zaposlenosti.

Ne poričem da je teorija ekspanzije razvijena u Stokholmu početkom tridesetih bila manjkava utoliko što nije uspela da dovoljno jasno objasni ulogu različitih pretpostavki o fleksibilnosti i brzini reakcija nadnica, cena sirovina i cena finalnih proizvoda, kao i alternativne mogućnosti profitnih očekivanja. Ali, ovim pitanjima poklonjeno je više pažnje nego u kejnzijanskom modelu, baš kao i platnom bilansu.

Naravno, budući odnos između troškova i cena može se učiniti nepovoljnim i iz drugih razloga, osim rastućih troškova rada po jedinici outputa. Sirovine su u nekoliko perioda oporavka bile dostupne samo po rastućim cenama, što može da izazove rizike od budućih gubitaka.

Moguće je i da pad vrednosti deviza dovede do pojeftinjenja uvoznih finalnih dobara. To može da znači nezadovoljavajuće profitne uslove, a možda i pesimistička očekivanja u pogledu budućeg profita.

Izabrao sam nekoliko neuravnoteženih odnosa između cena, troškova i deviza kako bih ilustrirao očiglednu mogućnost da oni mogu sprečiti ekspanzivne tendencije. Takvi neuravnoteženi odnosi i posledična pesimistička očekivanja bili su česti 1934. i 1935. u zemljama poput Francuske i Švajcarske, što je odložilo devalvaciju njihovih valuta do 1936, dok je većina drugih zemalja devalvirala svoje valute znatno ranije. Osim kratkih perioda nakon depresijacije domaće valute, npr. u Sjedinjenim Državama 1933, nije postojalo generalno očekivanje opšteg rasta nivoa cena, a troškovi nadnica nisu rasli niti se to očekivalo u bliskoj budućnosti, osim u SAD, naročito 1933-34. Čim je obim prodaje izvoznih dobara počeo da raste zahvaljujući stimulansu u vidu depresirane valute i pojeftinjenja takvih dobara na svetskim tržištima, profit je porastao, a budućnost delovala optimističnije. Ovo ilustruje veliki značaj adaptiranja međunarodnih troškovnih odnosa i deviznih kurseva, što je pitanje na koje ću se kasnije vratiti. U poslednjih nekoliko godina bilo je i drugih primera slične vrste, recimo u Francuskoj, koja je ovog puta logičnom depresijacijom reagovala brže nego tridesetih godina.

Dosad skoro da nisam ni spomenuo *veliku razliku u pogledu kamatnih stopa* između depresije ranih tridesetih i one sredinom sedamdesetih. Da nije možda relativno veća snaga ekonomskog oporavka u prethodnom periodu rezultat niskog nivoa kamata u industrijalizovanim zemljama, a da je mnogo viši nivo kamata zaslužan za prekid oporavka sedamdesetih? Po mom mišljenju odgovor je odričan. U stvari, uprkos višim nominalnim kamatnim stopama, bilo je jeftinije pozajmiti kapital sedamdesetih nego tridesetih. Potrebno je uzeti u obzir uticaj promena nivoa cena na realnu vrednost kredita za otplatu.

Od 1929. godine cene na malo i veliko i dalje su opadale nekoliko narednih godina – duže u zemljama sa zlatnim standardom – dok su u narednom periodu porasle za nekoliko procenata. Nominalni prihod od obveznica u vodećim zemljama (osim u Nemačkoj, gde je iznosio oko 8 posto) kretao se između 4 i 5 posto, uz tendenciju opadanja narednih nekoliko godina. Neizvesno je u kojoj su meri očekivanja u pogledu promena nivoa cena uticala na mišljenje zajmoprimaca tridesetih godina o „realnoj” kamati koju je trebalo da plate. Nivo kamata je u svakom slučaju bio pozitivan ne samo pre 1933. već i u narednim godinama. Sredinom tekuće decenije, pak, stopa inflacije i verovatno očekivani porast cena u većini zemalja premašio je prinos od obveznica. Stoga su „realne” kamatne stope bile su negativne i ostale su negativne ili na nivou oko nule do 1976. u većini industrijalizovanih zemalja, osim u Švajcarskoj, gde je inflacija bila zanemarljiva. Kamatna stopa na srednjoročni bankarski kredit bila je svuda viša, a „realni” nivo često je bio pozitivan, ali to ne menja mnogo celokupnu sliku. Opšti utisak je da je u većini industrijalizovanih zemalja kreditiranje bilo jeftinije sedamdesetih nego tridesetih.

„Neodlučni” karakter oporavka u periodu između 1975. i 1977. nesumljivo je pre rezultat restriktivnih kreditnih politika u zemljama sa „slabim” platnim bilansima, poput Velike Britanije, Italije i skandinavskih zemalja – u kojima su efekti ekspanzivne politike javnog finansiranja manje-više poništeni – nego što je rezultat „visokog” nivoa kamata. U zemljama s „jakim” platnim bilansima i u uslovima opšteg poverenja u ekonomsku budućnost, kamatna politika nije lišila ekonomsku politiku njenog ekspanzivnog karaktera, npr. u SAD i Zapadnoj Nemačkoj, zemljama s priličnim budžetskim deficitom, pa je sprovedena umereno ekspanzivna politika javne potrošnje. Za neto ukupni efekat nacionalne ekonomske politike u zemljama s jakim i slabim platnim bilansima može se pretpostaviti da je ekspanzivan.

Nepovoljni faktori uključuju porast monopolske cene nafte i nesposobnost zemalja izvoznica nafte da potroše svoj novi dodatni dohodak. Među ostalim okolnostima koje su doprinele da očekivanja u pogledu profita budu nedovoljna za postizanje prosperiteta u svetskoj ekonomiji, potrebno je uzeti u obzir brzi porast troškova rada i očekivanja da bi njihov porast mogao da premaši rast cena, a ta očekivanja bila su prisutna u poslovnim krugovima mnogih zemalja. To je možda i glavna razlika između perioda oporavka tridesetih i sedamdesetih.

Sledeća razlika bila je nesumnjivo činjenica da je procentualno smanjenje svetske proizvodnje i zaposlenosti tokom silazne faze recesije bilo nekoliko puta veće tridesetih nego sedamdesetih. Iz tog razloga je višak kapaciteta na početku oporavka procentualno bio veći u ranijem nego u kasnijem periodu. Bez mnoštva „zastoja” proizvodnja je mogla da se sve više povećava, a proces ekspanzije mogao je da dobije na zamahu. S druge strane, relativno veći višak kapaciteta ograničio je podsticaj na novo investiranje, što je možda oslabilo sile oporavka.

III. RELATIVNA VELIČINA INFLACIJE I RASTA PROIZVODNJE PRI PORASTU NACIONALNOG DOHOTKA IZRAŽENOG U NOVCU - POD UTICAJEM RAZLIČITIH POLITIKA I USLOVA

Kako da politika ekspanzije vrednosti BNP dovede do najvećeg mogućeg obima proizvodnje i najmanjeg mogućeg nivoa inflacije? To je pitanje od velikog praktičnog značaja. Pojedini ekonomisti, pripadnici monetarističke škole, skloni su da veruju da će politika kojom se povećava nacionalni dohodak izražen u novcu – ako se startuje sa pozicije znatnog nivoa nezaposlenosti – u većini slučajeva proizvesti veliku inflaciju i tek neznatni porast proizvodnje. Stav ekspanzionističkih ekonomista bio je tridesetih optimističniji. Verovali su da je moguće – pod tadašnjim uslovima – dostići veliki porast proizvodnje uz tek neznatnu inflaciju. Još uvek postoji velika grupa ekonomista koja izražava optimizam, uprkos nedavnim sumornim iskustvima.

Moje prethodno izlaganje izgleda da ukazuje na sledeću tvrdnju: mnoštvo okolnosti moći će da utiče na razvoj, tj. odredi udeo porasta BNP u obliku inflacije, odnosno porasta proizvodnje respektivno. Ovo je izgleda problem za koji je – u tradiciji Alfreda Maršala – opravdano reći: „Sve kratke tvrdnje su pogrešne”.

U kojoj će fazi oporavka proizvođači i trgovci u nekoj industriji početi da podižu svoje cene? Moj utisak je da će se to po pravilu desiti pre dostizanja faze pune iskorišćenosti kapaciteta, ali se ta pravila ponašanja razlikuju od zemlje do zemlje i postepeno se menjaju. Mnogo zavisi od toga koja se iskorišćenost smatra „normalnom” i kakvi su izgledi tržišta u bliskoj budućnosti. Uticaj kontrole cena može da bude od ključnog značaja, kao u Nemačkoj tridesetih, ali od male važnosti u drugim slučajevima. Ukoliko postoji opšte očekivanje u svetu da će se proizvodnja u industriji povećati, do špekulativnog porasta cena sirovina može da dođe u ranoj fazi, vodeći odmah kao nešto višim cenama finalnih proizvoda. Očekivanja ovakvog karaktera mogu izazvati porast zaliha robe u svim fazama aktivnosti, što podrazumeva povećanu tražnju za primarnim proizvodima i dalje uzlazno kretanje njihovih cena.

Ponašanje svetskih tržišta primarnih dobara očigledno mnogo više olakšava pojedinačnoj zemlji da poboljša svoj položaj bez inflacije nego što rezultira oporavkom na svetskom nivou bez inflacije.

Generalno govoreći, na osnovu gornjih kvalifikacija moguće je reći sledeće: što je veći i ravnomernije raspoređen višak kapaciteta, to će inflacija biti niža kao rezultat određenih ekspanzivnih mera. Prirodno, značajnu ulogu imaće nivo nezaposlenosti kvalifikovanih radnika, politika sindikata u pogledu nadnica i mogućnost „klizne skale” zarada, pogotovo u industrijama koje funkcionišu po sistemu plaćanja po učinku. To bi moglo da se kao zaraza prenese i na visinu nadnica u ostalim industrijama.

Pitanje koje sam postavio glasilo je: koja politika ekspanzije može da dovede do relativno velikih porasta proizvodnje i zaposlenosti i relativno niskog nivoa inflacije. Politička je odluka utvrditi šta se smatra optimalnom kombinacijom, tj. najboljim marginalnim izborom između jednog procentnog porasta proizvodnje i nekog procenta smanjenja inflacije u različitim fazama razvoja. Stimulisanje proizvodnje i borbu protiv inflacije moguće je ostvariti uz pomoć nekoliko aspekata politike. Njima je moguće promeniti optimalnu poziciju i u ovom predavanju ja mogu samo da ih nabrojim.

1. Kreatorima politike i poslovnom svetu neophodni su podaci o relevantnim uslovima. To nije uvek lako postići, npr. steći realnu sliku o lokalnom i međuindustrijskom prostiranju viška kapaciteta u pogledu radne snage i fabrika. Ukoliko su činjenice o ovome opšte poznate, to će pomoći industriji u planiranju iskorišćenosti resursa, npr. povećanu ponudu sirovina, kako bi ih učinila dostupnim kada i gde je to potrebno.

2. Podsticaj individualnoj i javnoj tražnji za onim vrstama dobara i usluga koji se mogu proizvesti kroz bolju iskorišćenost postojećih kapaciteta i raspoloživih zaliha primarnih proizvoda, kao i uz pomoć novih kapaciteta, koji se mogu kreirati u razumnom vremenskom periodu. I javni radovi spadaju u ovu kategoriju.
3. Reagovati ukoliko se pojave moguće smetnje u uslovima tražnje, koje kreiraju nov i neravnomeran višak kapaciteta.
4. Stimulisati i olakšati lokalno i regionalno kretanje radne snage različitih profesija. Organizovati dodatnu obuku za zaposlene iz svih industrija, uključujući poljoprivredu, koji žele da se kvalifikuju za nove poslove. Suprotstaviti se mogućoj preferenciji pojedinih ljudi da žive od socijalne pomoći, umesto da traže novi posao u novim mestima ili novim zanimanjima.

Sve ovo i još ponešto olakšaće porast proizvodnje, kao rezultat selektivnog porasta tražnje. Što se tiče zadatka slabljenja sila inflacije, navešću neke aspekte politike koji mogu biti od ključnog značaja.

5. Koristiti stratešku kontrolu cena u pojedinim periodima da bi se sprečio porast cena koji je viši od rasta troškova i uobičajenog profita. Ovo je naročito važno ukoliko bi monopolističke organizacije u protivnom podigle cene radi ostvarenja profita koji se generalno smatra nepravedno ostvarenim i lošim u pogledu zahteva za povećanjem nadnica.
6. Destimulisati tendencije rasta nadnica i plata viših od porasta troškova života i produktivnosti. (Vidi odeljak IV).
7. S vladom, parlamentom i organizacijama pokušati ostvarenje opšteg sporazuma po kojem bi inflaciju trebalo zauzdavati u skladu s definisanim ciljem. Na taj način udaljiti cenovna očekivanja od predviđanja kontinuirane inflacije na nivou prethodne decenije u industrijalizovanim zemljama s tržišnom ekonomijom.
8. Koristiti fleksibilan monetarni sistem kojim je moguće smanjiti vrednost stranih valuta i tako suzbiti efekte inflacije u inostranstvu, ukoliko je izbegavanje deflacije prirodan deo politike.

Takva vrsta politike prirodno je usklađena s opštom politikom kreditiranja i finansiranja, što utiče na ukupni obim tražnje. Kreatori politike moraju da biraju između različitih mogućih kombinacija obima proizvodnje i inflacije. Cilj je pronaći „Pareto optimum”, u kome ne postoji mogući porast proizvodnje koji je vredan ceni posledične dodatne inflacije, i u kome ne postoji moguće smanjenje inflacije koje je vredno ceni prihvatanja posledičnog pada obima proizvodnje

Brzina procesa ekspanzije agregatnih kupovina, koja je na takav način izazvana, uticaće na prirodu i trajnost razvoja. Na primer, adaptacija ponude rada u pogledu regionalnog razmeštaja i kvaliteta bolje će odgovarati tražnji za radom

ukoliko se dozvoli razuman vremenski period potreban za prilagođavanje. To je možda jedan od razloga što mnogi posmatrači s praktičnim iskustvom u poslovanju smatraju da će oporavak otići dalje a visok nivo aktivnosti trajati duže, ukoliko se ekspanzija previše ne ubrzava merama za povećanje agregatne tražnje. Oprezna procedura dozvoljava i korišćenje principa „učenja na greškama”.

Naš problem ovde posmatramo sa stanovišta pojedinačne zemlje. Do dodatnih teškoća i problema dolazi ako se uzmu u obzir i različiti stepeni razvoja drugih zemalja i njihov uticaj na međunarodne ekonomske odnose. (Vidi poslednji odeljak predavanja).

Analiza uslova simultanih internih i eksternih ravnoteža sa stanovišta ekvilibrijuma – što je tema kojom se prvi bavio Džejms Mid (James Meade) u radu „The Theory of International Economic Policy” (1951.) – može da bude od pomoći. Mada je ovu analizu retko moguće primeniti na proučavanje procesa *promene* obima proizvodnje i nivoa cena, ipak nam može ukazati na to o kojoj promeni je reč i da li nas ona udaljuje od Paretovog optimuma.

IV. DALJA ZAPAŽANJA O PORASTU REALNOG DOHOTKA I OGRANIČENJU INFLACIJE U FAZI EKSPANZIJE

Kako je moguće izbeći stalnu prisutnost onog nivoa inflacije koji su industrijalizovane zemlje iskusile u poslednjoj deceniji? Moja analiza može da bude kratka jer među ekonomistima postoji znatan stepen slaganja oko ovog pitanja, mada su teškoće koje se javljaju pri uspešnoj primeni te politike u realnim slučajevima velike iz socijalnih i političkih razloga. Odgovor na to pitanje značajan je za ostvarenje uspešnih politika čiji je cilj ekspanzija realnog dohotka.

Generalno prihvaćen postupak je da se pravi razlika između tri tipa inflacije. Prvi je „*inflacija tražnje*”, do koje dolazi kad je ukupna tražnja veća od vrednosti ukupne ponude pri postojećim cenama. Ukupni zbir potrošačke tražnje i tražnje za investicijama koje potiču iz domaćih i inostranih izvora veća je od vrednosti ponude, koja takođe potiče i iz zemlje i iz inostranstva. Drugim rečima, ne postoji opšta monetarna ravnoteža. Nju često izaziva porast tražnje za privatnim investicijama ili tražnje za javnim investicijama, ali može da bude i posledica ekspanzije kupovine potrošača koja je povezana sa smanjenjem sklonosti ka štednji od strane pojedinaca i poslovnih preduzeća, kao i javnih vlasti. Jedna od uobičajenih karakteristika ove vrste inflacije je da višak tražnje rezultira povećanom zaradom u poslovanju. Prihodi od poslovanja rastu brže od troškova.

Drugi tip inflacije može se nazvati „*troškovna i monopolaska inflacija*”. Ona je često rezultat pritiska povećanih stopa nadnica ili novih ili viših poreza na nadnice. U tim slučajevima, troškovi rada u proizvodnji rastu brže od produktivnosti. U odsustvu nekih izuzetnih prepreka, npr. strane konkurencije, posledica je

porast cena robe ali ne i porast profita. Ponekad se događa da se inflacija tražnje javlja zajedno s troškovnom inflacijom.

Međutim, troškovnu i monopolsku inflaciju mogu da izazovu i porasti monopolnih cena u zemlji ili inostranstvu. Najbolji primer za to je povećanje cene nafte za tri ili četiri puta u odnosu na prethodni nivo unazad nekoliko godina. Posledica toga su bili viši troškovi u svim industrijama kojima su potrebne velike količine energije, i više cene robe. Ukoliko kreditni sistemi različitih zemalja odbiju da ponude sredstva plaćanja i obim novih kredita potrebnih za takav splet događaja – s namerom da se spreči porast nivoa cena – rezultat će biti porast nezaposlenosti.

Sa stanovišta pojedinačne zemlje, treća vrsta inflacije je *pritisak na rast troškova i cena, koji može da bude rezultat porasta cena u inostranstvu*, sve dotle dok se ovaj efekat ne spreči porastom deviznog kursa domaće valute.

Podrazumeva se da se mnoge teškoće – pod postojećim uslovima - stavljaju pred vladu koja, u saradnji s centralnom bankom pokušava da izbegne inflaciju tražnje, kontroliše monopolsko određivanje cena i stvori uslove u kojima pritisak sindikata ili tzv. klizanje nadnica neće rezultirati porastom nadnica koji će premašiti prosečan rast produktivnosti. Nadalje, da bi se izbegla zarazna inflacija uvoza koja je rezultat porasta cena u inostranstvu – kad taj rast postoji – neophodno je koristiti sistem fleksibilnih deviznih kurseva, što se može iskomplikovati špekulativnim kretanjem kapitala. Ponekad, međutim, takva kretanja mogu da budu od pomoći, ukoliko se vešto koristi politika deklarisanja monetarnih ciljeva.

Najveći problem na dugi rok nesumnjivo je kako kreirati situaciju u kojoj će preveliki rast nadnica biti izbegnut. U zemlji kao što je Švedska, udeo nacionalnog dohotka nakon odbijanja poreza koji odlazi radnicima i službenicima obično je iznad 80 posto. Dodatni dohodak, koji je rezultat politike monopolnih cena domaćih preduzeća, zanemarljiv je, osim možda u periodima burnog rasta. Inostrani monopoli su sedamdesetih odigrali mnogo veću ulogu nego privatni domaći monopoli, od kojih većina mora da se bori s konkurencijom iz inostranstva, pa su, iz tog razloga, pre „jedini proizvođači”, nego stvarni monopolisti.

U uslovima koje su stvorili visoki porezi na marginalni dohodak i očekivanja o stalnoj inflaciji, sindikati su u Švedskoj u poslednje tri godine smatrali neophodnim da zahtevaju – i dobiju – porast nadnica koji su – uključujući klizanje nadnica i povećane poreze na nadnice – izazvali rast troškova rada za skoro 10 puta veći u odnosu na porast realnih nadnica. Sistem u kome je neophodno da nominalne nadnice porastu za 15 posto da bi se pružila realna prilika porastu realnih zarada za 2 posto, teško može da se nazove racionalnim. Centralizovani pregovori između poslodavaca i sindikata u ovakvim uslovima uglavnom se vode oko sledećeg pitanja: koliku inflaciju Švedska treba da ima. Tek je na drugom

mestu pitanje koliki će biti porast realnih zarada. Odgovori na ova dva pitanja međusobno su povezani. Shodno tome, pregovori su se vodili oko veoma visokih porasta nominalnih nadnica, uprkos činjenici da je ishod u pogledu realnih zarada tokom jednogodišnjeg ili dvogodišnjeg perioda nakon sporazuma neizvestan, pošto zavisi od nepoznatih budućih porasta troškova života.

Očigledno je – nezavisno od sistema progresivnog oporezivanja, čije je opterećenje još veće zbog inflacije – da je jedan od glavnih razloga postojanja zahteva za nadnicama višestruko većih od porasta produktivnosti očekivanje stalne velike inflacije. Ovde se suočavamo s velikom razlikom između aktuelne situacije i uslova za vreme depresije tridesetih. Iskustvo opadajućih cena u periodu između 1929. i 1932. rezultiralo je uverenjem da nije moguće očekivati veliki porast troškova života prvih nekoliko godina. To je, zauzvrat, dovelo do, iz sadašnje perspektive, vrlo skromnih zahteva za nadnicama, umerenih porasta cena i niske inflacije narednih godina u zemljama gde je depresijacija utrla put oporavku.

Teško je izbeći zaključak da ako u budućnosti treba da kombinujemo umereno visok obim nezaposlenosti s većom stabilnošću nivoa cena u industrijskom svetu u odnosu na one sedamdesetih, onda je potrebno unekoliko revidirati metod kolektivnih ugovora, barem u pojedinim zemljama. Članove sindikata zanimaju realne a ne nominalne zarade. Ne bi trebalo da je nemoguće pregovarati o onome za šta su pregovaračke strane zainteresovane. Ukoliko se to pokaže neostvarivim, mora postojati neka vrsta „dohodovne politike”, npr. kroz sporazum između vlada, parlamenata i organizacija tržišta rada. Takav sporazum limitirao bi porast nominalnih nadnica bez smanjenja dominantnog udela realnog nacionalnog neto dohotka koji odlazi radnoj snazi. Verovatno bi bilo potrebno uvesti sistem „indeksiranih skala” poreskih stopa na dohodak.

Nadalje, povremeno prilagođavanje deviznih kurseva čini se neizbežnim, pošto se ne može očekivati da će troškovi rada, produktivnost i tražnja biti isti u svim industrijskim zemljama. Postavlja se i sledeće pitanje: je li moguće smanjiti potrebu za promenama deviznog kursa putem neke vrste koordinacije *relativnih* promena zahteva za nadnicama od strane sindikata u različitim zemljama. Očigledno je da će takav pokušaj naići na ogromne teškoće.⁴ Kad je zrelo za takav pokušaj?

4 Veoma stručno sačinjen pregled nekih problema kojima se bavim u ovom delu predavanja može se naći u radu Larsa Calmforsa i Erika Lundberga iz 1974. godine „Inflation and Unemployment” (na švedskom). Novije istraživanje OEBS-a „Towards Full Employment and Price Stability” sedam vodećih ekonomista iz sedam industrijskih zemalja pod rukovodstvom Pola Makrekena (Paul McCracken) iz 1977. – član iz Švedske je Asar Lindbek – takođe pruža izvanredan pregled i analizu.

V. KRATKA ZAPAŽANJA O REZULTATIMA NEDOVOLJNOG PRILAGOĐAVANJA MEĐUNARODNIH RELACIJA TROŠKOVA.

Započecu sa uticajem prilagođavanja deviznih kurseva na razvoj obima proizvodnje u jednom ranijem slučaju. Finska je izbegla svetsku deflaciju početkom dvadesetih godina XX veka i pretrpela manju štetu od drugih severno-evropskih zemalja kroz povećanu nezaposlenost i pad industrijske proizvodnje. Tokom perioda deflacije od 1920. do 1923. godine u Skandinaviji i Velikoj Britaniji, bliskim trgovinskim partnerima Finske, finški troškovi života porasli su za 22 posto. Kotacija finske marke istovremeno je opala za 46 posto. Troškovi nadnica u Finskoj do kraja dvadesetih bili su relativno niski u odnosu na većinu evropskih industrijalizovanih zemalja.

Za moje predavanje važniji je uticaj depresijacije britanske i skandinavskih valuta u jesen 1931. – otprilike za 27 posto u slučaju funte i nešto preko 30 posto kod skandinavskih valuta. Italijanska lira sledila je sličan kurs. Međutim, dolar je depresirao za 40 posto tokom 1933., a skandinavske valute opale su na skoro istu relativnu poziciju, dok je funta stajala nešto bolje u odnosu na zlato. Francuska i švajcarska valuta bile su stabilne u odnosu na zlato sve do jeseni 1936., kad su takođe depresirale.

Bez zalaženja u razlike u pogledu razvoja relativnih troškova nadnica – gde su razlike bile mnogo manje nego kod deviznih kurseva – moguće je izvući neke zaključke o efektima promena konkurentne moći koje su se javile između Velike Britanije i Skandinavije, s jedne, i Francuske, s druge strane.

Tabela I. Industrijski obim proizvodnje i troškovi života.

	SAD		Velika Britanija		Francuska		Nemačka		Švedska	
	<i>Proizv.</i>	<i>Cene</i>	<i>Proizv.</i>	<i>Cene</i>	<i>Proizv.</i>	<i>Cene</i>	<i>Proizv.</i>	<i>Cene</i>	<i>Proizv.</i>	<i>Cene</i>
1929.	100	123	100	115	100	115	100	125	100	168
1931.	68	107	84	103	89	117	68	110	96	158
1933.	64	94	88	98	77	107	61	96	91	151
1935.	76	100	106	100	67	100	94	100	123	155
1937.	92	105	124	108	83	128	117	101	149	161

Tabela I pokazuje da je razvoj proizvodnje u industriji između 1931. i 1933. bio povoljniji u zemljama sa depresijacijom, mada je Švedska – gde je proizvodnja 1931. bila na skoro istom nivou kao i dve godine ranije – doživela zakasnelu recesiju i posebnu Krojgerovu krizu 1932. Zemlje s fiksnom vrednošću valute u zlatu zabeležile su pad industrijske proizvodnje. U Francuskoj je pad od 1931. do 1935. iznosio oko 25 posto, dok je indeks za Veliku Britaniju porastao za 26 posto, a za Švedsku za 28 posto. U Nemačkoj je ogromna ekspanzija javnih aktivnosti,

uglavnom za ponovno naoružanje, izazvala veliki porast proizvodnje i zaposlenosti, uprkos visokoj kotaciji marke. Uvozne restrikcije koristile su se za smanjenje trgovinskog deficita.

Na razvoj u SAD uticao je potpuno drugačiji „program ekonomske politike” od leta 1933, kada je stupila na snagu politika Ruzveltovog režima. Od 1929. do 1931. industrijska proizvodnja opala je za 32 posto i za još 6 posto u naredne dve godine. Tada je, u prva dva dvogodišnja perioda, došlo do porasta proizvodnje za 17, odnosno za 21 posto. Međutim, ove brojke skrivaju činjenicu da je indeks obima porastao sa 63 u prvom kvartalu 1933. na 100 u julu, a zatim opao na 73 u novembru. Ostao je ovom niskom nivou 13 meseci, do novembra 1934. Tek je od tog trenutka započeo oporavak! Ovo ozbiljno kašnjenje je problem sam po sebi.

Moraću da se ograničim na neka kratka zapažanja. Programom oporavka započetog u prvoj polovini 1933, čiji su cilj bile više nadnice, okončana su pesimistična cenovna očekivanja u mnogim krugovima, što je stimulisalo proizvodnju. Međutim, postajalo je sve očiglednije da povećati cenu nečega što želite da prodate – u ovom slučaju radnu snagu – ne predstavlja efikasan način stimulisanja prodaje, tj. tražnje za radom i zaposlenosti. Izvesno nepoverenje u „široku intervenciju vlade” ubedilo je značajne poslovne krugove da „čekaju i vide”. Ukoliko se očekivalo da će cene porasti isto koliko i stope nadnica, očekivani profit ne bi porastao, osim ukoliko se ne bi u razumnoj meri verovalo da će do doći do povećanja obima prodaje u budućnosti, u šta poslovni svet u početku nije verovao. Smatram da je to jedan od glavnih razloga što je nestao početni optimizam u mnogih američkim poslovnim krugovima i što je došlo do zastoja u proizvodnji.

Nakon izvesnog vremena, međutim, zahvaljujući porastu konkurentne moći zbog devalvacije dolara i poboljšanja poslovanja u pojedinim evropskim i drugim zemljama, američka izvozna industrija dobila je snažan stimulans. I domaće industrije suočene s konkurencijom uvozne robe dobile su bolju šansu. Pored toga, pojedine vladine mere s ciljem stimulisanja privatne gradnje i velikih javnih radova izvršile su pozitivan uticaj na proizvodnju. U takvim uslovima, od pomoći su bili pojeftinjenje kredita i reorganizacija kreditnog sistema. Međutim, pogrešan metod povećanja tražnje za radom sigurno je odložio i oslabio oporavak. U kojoj je meri „bilo zrelo” za uobičajeni oporavak poslovnog ciklusa – kad su konačno nestala očekivanja stalnog pada cena – nemoguće je reći bez detaljne analize svih relevantnih činjenica.

Sada ću preći na sedamdesete godine XX veka i probaću da odgovorim na pitanje da li je i u tom periodu, kao i u tridesetim, moguće uočiti uticaj neuravnoteženih odnosa relativnih troškova u različitim zemljama, koji su nastali zahvaljujući loše prilagođenim deviznim kursovima.

Poput Francuske i drugih zemalja sa zlatnim standardom u periodu između 1933. i 1936., pojedine zemlje su i sedamdesetih zadržale međunarodne kotacije svojih valuta na previsokom nivou. Interni troškovi nisu u dovoljnoj meri uzeti u obzir ili je to učinjeno sa zakašnjenjem. U drugim zemljama devalvacija je bila prevelika. Pad eksterne vrednosti dolara, funte i lire izazvao je teškoće, primera radi za francusku industriju, sve dok opadajući trend kotacije francuskog franka sredinom te decenije nije pomogao da se obnovi konkurentna sposobnost francuske industrije. Precenjenost valute trajala je duže u Švedskoj, gde su 1975. i 1976. troškovi radne snage porasli za 42 posto, dok je eksterna vrednost švedske valute povećana za 8 posto na nivo prosečne kotacije valuta značajnih za švedsku trgovinu. Rezultat je bio sve veći gubitak tržišta namenjenih robi švedske izvozne industrije, kao i velike teškoće pojedinih domaćih industrija koje su se suočavale s konkurencijom robe iz uvoza. Prirodno, izmenjena struktura svetske ekonomije, npr. tekstila, čelika i brodskih dokova, takođe je odigrala značajnu ulogu.

Neprilagođavanje deviznih kurseva pri različitim porastima internih troškova u različitim zemljama izazvalo je i druge indirektno efekte po svetsku ekonomiju, koji su se osetili ne samo u zemljama s „precenjenim” valutama, već i u zemljama s dugotrajnom inflacijom, padom eksterne vrednosti valute i „nedostatkom poverenja”, tj. pesimističnim očekivanjima i prebegom kapitala. Očekivanja u pogledu profita nisu bila zadovoljavajuća u zemljama poput Velike Britanije i Italije, mada njihove valute nisu bile „precenjene”.

Direktni i indirektni negativni uticaj precenjenih valuta bio je dobro poznat već tridesetih godina XX veka. Naročito ga je isticao Dž. M. Kejnz, kad je Velika Britanija ponovo uvela stari zlatni paritet 1925, bez postojanja prirodne ravnoteže s troškovima u glavnim konkurentnim zemljama. Kad je funta konačno depresirala 1931, Kejnzova reakcija sadržala je puno optimizma. U pismu koje sam primio nekoliko dana nakon tog događaja, Kejnz je napisao: „Mi smo u Velikoj Britaniji oduševljeni zbog događaja od prošle nedelje!” (24. sept. 1931.)

Možda je korisno dodati nekoliko kratkih komentara u vezi sa švedskim ekonomskim razvojem u periodima nakon devalvacije njene valute početkom 1930-ih, krajem 1940-ih i sada, 1977. Kao što sam već napomenuo, u periodu između 1932. i 1935. godine na snazi je bila beznačajna ekspanzivna ekonomska politika, mada je mnogo više planirano. Restriktivna finansijska politika na nivou opština u pojedinim godinama je potirala efekte ekspanzivne politike na nivou cele države. Međutim, sve veća tražnja za švedskim izvozom od jeseni 1932, kao i relativno niski švedski troškovi nakon depresijacije od oko 40 posto tokom 1931-1933, rezultirali su znatnim oporavkom švedske privrede, koji je trajao sve do Drugog svetskog rata. Naročito kad je reč o maloj zemlji, izgleda da potcenjena valuta ima znatan ekspanzivni efekat, posebno nakon izvesnog vremena.

Ovaj zaključak je potkrepljen švedskim razvojem nakon depresijacije krune za 30 posto 1949. godine. Švedski troškovi postali su relativno niski, a konkurentna moć ostala je velika dugi niz godina, uprkos znatnom porastu nadnica. Veoma povoljan ekonomski razvoj karakterisao je švedsku industriju praktično tokom svih pedesetih godina XX veka.

Poslednjih nekoliko godina, 1975-76, razvoj Švedske išao je u suprotnom pravcu, kao što sam već istakao, što je izazvalo veći porast troškova rada nego u većini zemalja, sa suprotnim efektom na proizvodnju i zaposlenost, koje su stagnirale i opadale.

Konkurentne cene zasnovane na relativno niskim novčanim troškovima u pojedinim zemalja izgleda da imaju povoljan uticaj na industriju u tim zemljama, ali verovatno negativan uticaj u drugim zemljama. To, međutim, umnogome zavisi od reakcije profita i očekivanja u pogledu profita.

Utisak koji se stiče nesumljivo je da bi **bolja uravnoteženost troškova na međunarodnom nivou sedamdesetih godina** „normalizovala” konkurentnu moć različitih zemalja. Ona bi povećala i poverenje u poslovanje, smanjila određena špekulativna kretanja kapitala i dovela do efikasnijeg skupa mera ekonomske ekspanzije. Izbegavati „precenjenu” valutu očigledno nije dovoljan uslov za onakva profitna očekivanja i obime investicija koji su neophodni za održanje visoke zaposlenosti. Ali, loše prilagođavanje nivoa relativnih troškova u mnogim slučajevima – i u tridesetim i u sedamdesetim – jedan je od glavnih razloga nepovoljnog razvoja zaposlenosti.

Varirajući nivo relativnih troškova proizvodnje u različitim zemljama i eksternih vrednosti valuta mogao bi, naravno, da se modifikuje i time poboljša ravnoteža troškova na međunarodnom nivou i smanje razlike u konkurentnoj moći. Međunarodni monetarni fond ili neka druga institucija mogla bi da posluži kao stručno savetodavno telo u pogledu manjih depresijacija i depresijacija valuta u zemljama članicama. Pravila ponašanja MMF-a u pogledu odnosa između varijacija nivoa troškova i deviznih kurseva mogla bi da se definišu na isti način kao i kodeks principa trgovinske politike GATT-a. Moguće je zamisliti da bi, sa gledišta svetske trgovine, uslovi za sprovođenje umerenih ekspanzivnih politika mogli biti poboljšani.

Ne treba prevideti, međutim, da će prirodna depresijacija valute neke zemlje sa previsokim nivoom troškova učiniti da međunarodne relacije troškova u znatnom vremenskom periodu postanu prirodnije, samo ukoliko efekat rasta cena zbog depresijacije ne rezultira znatnim dodatnim troškovima rada ili nepovoljnim razvojem produktivnosti. Ukoliko se to desi, inflacija će zadobiti novi zamah, a loša usklađenost međunarodnih relacija troškova i dalje će biti prisutna.

Prevod: Nadežda Silaški